

تظاهر غیرمسلمان به مصرف مسکر در فقه امامیه و حقوق ایران*

ابوالحسن شاکری**

محمد حسن مالدار***

چکیده

طبق ماده ۲۶۶ قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲)، غیرمسلمان در صورت تظاهر به مصرف مسکر به هشتاد ضربه تازیانه محکوم می‌گردد. قانونگذار در رابطه با تعریف و تشریح مفهوم «تظاهر» و نیز تبیین صریح شرایط وقوع آن سکوت نموده است، لذا این سؤال بنیادی مطرح می‌شود که مصرف مسکر توسط غیرمسلمان به چه نحو صورت پذیرد و یا دارای چه ویژگی‌های باشد تا بتوان مرتکب را متظاهر دانست؟ آرای صادره از محاکم قضایی حاکی از آن است که برای تحقق این جرم، می‌بایست غیرمسلمان به طور علنی و در مکانی که بدون تجسس عموم افراد در معرض دید قرار دارد، مرتکب مصرف مسکر شود. همچنین باید این اقدام به طور متجاهرانه انجام پذیرد. افزون بر این، باید رفتار غیرمسلمان توسط دیگران دیده شود. باید توجه داشت مخاطب مرتکب در همه حال بایستی مسلمانی باشد که حرمت مسکر نگاه می‌دارد؛ پس تظاهر در پیش‌روی غیرمسلمان دیگر ولو آنکه مسکر در دین وی حرام باشد و یا مسلمانی که خود در حال مصرف مسکر است تحقق نمی‌یابد. این پژوهش با استفاده از روش توصیفی، تحلیلی و با رویکرد مطالعات اسنادی نگاشته شده است.

کلید واژه‌ها: تظاهر، علنی، مصرف مسکر، غیرمسلمان، متجاهرانه.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۱۱/۲۳ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۸/۰۲/۱۴.

** استاد دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه مازندران، بابلسر /

shakeri_criminalaw@yahoo.com

*** دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه فردوسی

مشهد / soheilmaldar@gmail.com

مقدمه

خداوند تبارک و تعالی به حفظ ارزش‌ها و هنجارهای جامعه در جهت تحقق سعادت انسان و تداوم انسجام اجتماعی توجه ویژه‌ای داشته است. از همین رو گاهی عکس‌العمل‌های شدیدی در برابر عدول و سرپیچی از آن‌ها برای خاطی در نظر گرفته است که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به مجازات حدی اشاره کرد.

یکی از موجبات حد، مصرف مسکر است. بر اساس ماده ۲۶۴ قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲) که با توجه به فرمایش خداوند در قرآن کریم به دوری خمر^۲ و اخبار رسیده از معصومین علیهم‌السلام^۳ (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۶: ۱۳۴) و نیز تحریم مصرف آن توسط فقهای امامیه^۴ (نجفی، ۱۹۸۱م، ج ۳۶: ۳۷۳) نگاشته شده است، مصرف مسکر توسط مسلمان مستوجب حد است. با وجود این، در رابطه با غیرمسلمانی که مرتکب مصرف مسکر می‌شود، حکم جداگانه‌ای که آن هم برگرفته از فتاوی فقهای امامیه است (حمزه طوسی، ۱۴۰۸ق، ج ۱: ۴۱۶) در ماده «۲۶۶»^۵ در نظر گرفته شده است. بر اساس ماده اخیر، مصرف مسکر توسط غیرمسلمان به تنهایی مستوجب مجازات نیست. شالوده این حکم مبتنی بر آموزه‌های اسلام از جمله احترام به افکار و عقاید پیروان دیگر ادیان است. همان‌طور که امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «هر گروهی که به دینی معتقدند، احکام آن دین بر آن‌ها ثابت خواهد بود» (طوسی، ۱۳۹۰، ج ۴: ۱۸۹) لیکن با توجه به

۱. ماده ۲۶۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲: مصرف مسکر از قبیل خوردن، تزییق و تدخین آن کم باشد یا زیاد، جامد باشد یا مایع، مست کند یا نکند، خالص باشد یا مخلوط به گونه‌ای که آن را از مسکر بودن خارج نکنند، موجب حد است.
۲. «یا ایُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ»؛ «ای اهل ایمان، شراب و قمار و بت‌پرستی و تیرهای گروبندی همه این‌ها پلید و از عمل شیطان است، از آن البته دوری کنید تا رستگار شوید» (مائده: ۹۰، ترجمه الهی قمش‌های).
۳. امام رضا علیه‌السلام فرموده‌اند: «... حرم رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم کلّ شراب مسکر، و لعن رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم الخمر و غارسها و عاصرها و حاملها و المحموله إلیه، و بايعها، و متبايعها و شاربها و آكل ثمنها و ساقیها و المتحول فیها، فهی ملعونه، شراب لعین، و شاربها لعینان...». همچنین امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: «ما بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا إِلَّا بِالْتَّحْرِيمِ الْخَمْرِ» (کلینی، ۱۳۸۸، ج ۱: ۱۴۸).
۴. «الخمر: بلا خلاف فيه بين المسلمين، بل هو من ضروريات دينهم على وجه يدخل مستحله في الكافرين (و) كذا لا خلاف في أنه يحرم (كل مسكر)».
۵. ماده ۲۶۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲: غیرمسلمان تنها در صورت تظاهر به مصرف مسکر، محکوم به حد می‌شود.

نظر فقهای امامیه چنانچه مصرف مسکر غیر مسلمان همراه با تظاهر باشد، با وی طبق مسلمان برخورد می‌شود. (عاملی جبعی، بی تا، ج ۱۴: ۴۶۹) یکی از فقهای شیعه در این زمینه بیان می‌دارد:

حق آن‌ها (غیرمسلمانان) است که طبق شریعت خود عمل نمایند، گرچه آن عمل از نقطه نظر دین اسلام حرام باشد، مگر به آن عمل تظاهر کنند که در این حالت با توجه به دین اسلام با آنان برخورد می‌شود. (حلی، ۱۴۱۰ق، ج ۱: ۳۵۱)

پس لزوم احترام به اعتقادات و باورهای مسلمانان، جلوگیری از شکسته شدن هنجارهای اجتماعی، برقراری نظم واحد نسبت به همگان و حفظ ارزش‌های مسلمانان، موجب می‌شود که تظاهر به مصرف مسکر توسط غیرمسلمان مورد جرم‌انگاری قرار گیرد.

مرور مطالعات انجام شده در این زمینه نشان می‌دهد، برخی پژوهش‌ها به طور گذرا به این حکم اشاره کرده‌اند. برای نمونه مقاله‌ای تحت عنوان «جرایم ناشی از مصرف الکل توسط گردشگران خارجی غیرمسلمان در حقوق ایران» (شاکری و مالدار، ۱۳۹۶) به رشته تحریر درآمده است. با وجود آنکه در پژوهش مذکور جرم «تظاهر به مصرف مسکر» مورد بحث قرار گرفته است، لیکن توجه به جرم «ظاهر شدن در حال مستی در معابر و یا اماکن عمومی» موجب آن شده است که نگارندگان نتوانند به طور مفصل، این جرم و شرایط آن را مورد مذاقه قرار دهند، از این رو پژوهش حاضر در پی تحقق این مهم است. در میان آثار فقهای امامیه نیز نه شرح و بسط مفهوم «تظاهر» به مصرف مسکر بلکه غالباً مجازات چنین رفتاری مشخص شده است که در بالا به آن اشاره شد. همچنین در کتب مرتبط با قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ که توسط نویسندگان مختلفی به زیور طبع آراسته شده نیز به ندرت اثری از تفسیر و توصیف این جرم به چشم می‌خورد و غالباً به طور مختصر به آن اشاره شده است. برای نمونه یکی از نویسندگان برجسته حقوق در کتاب محشای خود، صرفاً به ذکر ماده مربوطه و بدون توضیحی در رابطه با این جرم پرداخته است. (گلدوزیان، ۱۳۹۶: ۲۷۹) با این حال عده‌ای در شرح این ماده، ارتکاب این جرم در میان مسلمین ولو در مکان خصوصی مسلمین یا کفار را ممکن دانسته‌اند. (فتحی، ۱۳۹۴، ج ۲: ۱۷۱)

شیوه نگارش ماده مزبور و عدم تبیین مفهوم تظاهر به مصرف مسکر و شرایط تحقق آن توسط مقنن، موجب تشتت آرای قضایی و اعمال نظر شخصی قضات در رابطه با پرونده‌های مرتبط با موضوع حاضر می‌شود، زیرا هر شخص با توجه به برداشت خود از این مفهوم اقدام به صدور رأی می‌نماید. همچنین این امر منجر به طرح سؤالات و ابهامات متعددی شده است که با اتکا به ظاهر ماده مورد بحث نمی‌توان پاسخ روشن و صریحی برای آن‌ها پیدا کرد.

برای نمونه، در صورتی که غیرمسلمان در منظر عموم، ولی در مکانی غیر عمومی مانند بالکن و یا تراس خانه مرتکب مصرف مسکر شود، آیا عمل وی مصداق تظاهر کردن است؟ اگر غیرمسلمان در مکانی عمومی، ولی به طور مخفیانه اقدام به نوشیدن مسکر نماید آیا می‌توان جرم تظاهر به مصرف مسکر را محقق دانست؟ اگر غیرمسلمان در خاک ایران، ولی در اماکن عمومی که مختص غیرمسلمانان است مبادرت به استفاده از مسکر نماید، آیا جرم تظاهر به مصرف مسکر رخ داده است؟ اگر غیرمسلمان تبعه ایران در خارج از قلمرو حاکمیتی جمهوری اسلامی ایران تظاهر به مصرف مسکر کند آیا می‌توان وی را با توجه به قوانین کیفری ایران تحت تعقیب و مجازات کرد؟

به منظور پاسخ به سؤال‌های فوق و نکات مرتبط با موضوع پژوهش، بخش نخست، تحت عنوان مفهوم‌شناسی به شناسایی دو مفهوم «مصرف مسکر» و «غیرمسلمان» به طور علی‌حده و بیان نکات مرتبط با آن‌ها اختصاص داده شده است. پس از آن و در بخش دوم، عنصر قانونی جرم تظاهر به مصرف مسکر معلوم گشته است. بخش سوم این تحقیق به عنصر مادی اختصاص داده شده است که در آن رفتار مادی، شرایط و اوضاع و احوال مرتبط با این جرم و نتیجه آن بررسی شده است. در بخش چهارم، عنصر روانی جرم مذکور تحت سه عنوان، علم - حکمی و موضوعی - اراده و قصد - قصد عام و قصد خاص - مورد بررسی قرار گرفته است. در انتها و در بخش پنجم، تظاهر به مصرف مسکر در خارج از قلمرو جمهوری اسلامی ایران مورد کنکاش واقع شده است.

۱. مفهوم‌شناسی

بی‌تردید بررسی جرم تظاهر به مصرف مسکر توسط غیرمسلمان، بدون تعریفی از دو مفهوم بنیادی مرتبط با موضوع حاضر یعنی «مصرف مسکر» و «غیرمسلمان» امری

ناممکن است، لذا در این بخش، دو مفهوم یاد شده و نکات مرتبط با آن‌ها به طور موشکافانه مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۱.۱. مصرف مسکر

انواع مختلفی از خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها در دنیا وجود دارد که برخی از آن‌ها سکرآور یا به عبارتی مسکر هستند. مسکر در لغت به هر چیزی گفته می‌شود که مستی و شادی بیاورد. (عمید، ۱۳۶۳: ۱۰۷۸) در اصطلاح، «مسکر» چیزی است که قابلیت مست‌کنندگی داشته باشد، هر چند در همان لحظه نسبت به فرد خاصی مست‌آور نباشد. (زراعت، ۱۳۸۰، ج ۲: ۱۷) برخی از فقها معنای عامی از مسکر را در نظر دارند. برای نمونه صاحب کتاب ریاض المسائل معتقد است: «...مسکر چیزی است که عامل اختلال ادراک و زوال عقل شود...». (طباطبایی، بی‌تا، ج ۱۳: ۵۴۴) در نظر برخی دیگر، «...مسکر آن چیزی است که مصرف آن باعث اختلال در کلام و افشای سر شود...» (بهبهانی، بی‌تا، ج ۱: ۱۰۲).

با این تعاریف می‌توان به این نکته رسید که مسکر فقط مختص مشروبات الکلی نیست، بلکه شامل مواد توهم‌زا نیز می‌شود، اما از ادبیات قانونگذار در ماده ۱۵۴ قانون مجازات اسلامی و ذکر مسکر در کنار کلمات دیگری نظیر مواد مخدر و روان‌گردان (مواد توهم‌زا) این چنین مستفاد می‌گردد که مسکر منصرف از مواد مخدر و روان‌گردان است، لذا هنگامی که سخن از تظاهر به مسکر است، صرفاً منظور مصرف مشروبات الکلی است. همچنان که مقنن در ماده ۲۶۴ قانون مجازات اسلامی موادی را در زمره مسکرات برشمرده است که قابلیت مست‌کنندگی داشته باشد و نیز در ماده ۲۶۵ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ برای مجازات مصرف مسکر هشتاد ضربه تازیانه از باب حد معین نموده است. به نظر می‌آید تفکیک قانونگذار در مواد قانون مجازات اسلامی و در نظر گرفتن معنای خاصی از مسکر و محصور نمودن آن به مشروبات الکلی ریشه در کتب فقهی داشته باشد، زیرا التفات در آثار مشهور فقها مؤید این موضوع است که آن‌ها نیز در باب

---

۱. ماده ۱۵۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲: مستی و بی‌ارادگی حاصل از مصرف اختیاری مسکرات، مواد مخدر و روانگردان و نظایر آن‌ها، مانع مجازات نیست، مگر اینکه ثابت شود مرتکب حین ارتکاب جرم به طور کلی مسلوب الاختیار بوده است. لیکن چنانچه ثابت شود مصرف این مواد به منظور ارتکاب جرم یا با علم به تحقق آن بوده است و جرم مورد نظر واقع شود، به مجازات هر دو جرم محکوم می‌شود.

۲. حد مسکر، هشتاد ضربه شلاق است.

حد مسکر، صرفاً از مسکرات در معنای خاص یعنی مواد الکلی صحبت نموده‌اند و احکام خاصی مانند هشتاد ضربه تازیانه برای آن در نظر گرفته‌اند، با آنکه برای مثال صحبتی از اعمال مجازات هشتاد ضربه تازیانه برای مرتکب مصرف مواد مخدر به میان نیامده است. (حلی، ۱۴۰۸ق، ج ۴: ۱۵۵)

از ماده ۲۶۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ این گونه استنباط می‌شود که مسکر می‌تواند به شکل مایع یا اشکال دیگری باشد، زیرا مقنن صرفاً نظر بر مسکر بودن موضوع مورد استفاده داشته است. به عبارت دیگر آنچه که وصف مسکر بودن را به ماده‌ای می‌دهد قابلیت سکرآوری نوعی آن است و تفاوتی ندارد ماده مسکر چه شکلی باشد و یا حتی خالص باشد یا با چیز دیگری درهم آمیخته شده باشد؛ البته به شرط آنکه این درهم‌آمیختن، سکرآوری آن را زائل نکند. بر همین اساس است که در نظریه مشورتی ۱۳۷۱۴۳-۷/۱۱/۲-۱۳۷۳۳، مصرف مخلوط الکل سفید با نوشابه خارجی در صورتی که آن را از حالت مسکر بودن خارج کرده باشد فاقد حد و تعزیر دانسته شده است.

بنابراین اگر به بیست لیتر شیر یک قطره الکل اضافه شود هرچند که این مایع نجس می‌شود (عاملی، ۱۴۰۰ق، ج ۲: ۷۵) اما نمی‌توان به این مایع مسکر گفت، زیرا مقدار شیر نسبت به الکل به قدری زیاد است که با اضافه نمودن یک قطره الکل عرفاً قابلیت سکرآوری پیدا نخواهد کرد.

مصرف مسکر می‌تواند به انحاء مختلف اعم از خوردن، تزریق یا تدخین و غیره صورت گیرد. استفاده قانونگذار از واژه «از قبیل» در ماده ۲۶۴ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ بدین معناست که فعل مصرف کردن محصور به موارد فوق نمی‌باشد، بلکه این موارد تمثیلی هستند، لذا می‌تواند شامل استنشاق (بوییدن)، سعوپ (ریختن دارو از بینی به حلق)، تزریق، ضماد (مالیدن به بدن به مانند پماد)، اماله (داخل کردن مایعات به وسیله لوله از داخل مقعد به بدن) و ممتزج کردن یا درهم آمیختن یا ریختن در غذا باشد به شرط آن که قابلیت مست‌کنندگی خود را از دست نداده باشد. بر این اساس اگر غیرمسلمان با جمع بودن شرایطی که برای تحقق تظاهر به مصرف مسکر لازم است اقدام به نوشیدن آن کند، ولی آن را در دهان خود نگاه داشته و هنگامی که مسلمانان توجه خود را از وی برداشتند آن را بیرون بریزد، نمی‌توان در این حالت حکم به مصرف داد، مگر آنکه همین نگاه داشتن مسکر در دهان در جذب مسکر مؤثر باشد تا بتوان آن را مصرف تلقی نمود.

با این حال برخی از فقها در مصرف مسکر صرفاً بر تناول نظر داشته‌اند. (حلی، بی تا، ج ۲: ۲۲۶) لذا اگر قانونگذار از عبارات «شرب مسکر» یا «تناول مسکر» استفاده می‌کرد فقط نظر به نوشیدن و خوردن داشت و دیگر رفتارها را هرچند که منجر به جذب مسکر می‌شد شامل نمی‌گردید، اما با این توصیف، واژه «مصرف» به معنی استفاده از مسکر و جذب آن در بدن به هر نحو ممکن است که مواردی از آن‌ها در بالا ذکر شد.

۲.۱. غیرمسلمان

در ادبیات دینی، غیرمسلمان به کسی گفته می‌شود که به خداوند متعال یا پیامبرخاتم صلی الله علیه و آله یا یکی از ضروریات دین ایمان نداشته باشد. (طباطبایی یزدی، ۱۴۱۹ق، ج ۱: ۱۳۹-۱۳۸) در کتب فقهی عمدتاً غیرمسلمان به چهار دسته ذمی، مستأمن، معاهد و حربی تقسیم شده‌اند. (فاضل موحدی لنگرانی، ۱۳۸۰ق، ج ۱: ۱۲۷) قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در تبصره ماده «۳۱۰» با خارج نمودن «حربی»^۱ از اعداد غیرمسلمانان و بدون ارائه تعریفی مشخص از آن‌ها، غیرمسلمانان را به چهار دسته

۱. حربی کسی است که در جنگ با مسلمانان یا متجاوز یا مترصد تجاوز به سرزمین‌های اسلامی است؛ در این حالت جان و مال و ناموس آن‌ها حرمت و مصونیت ندارد. (محقق کرکی، ۱۴۱۴ق، ج ۳: ۳۷۶)

«ذمی»،^۱ «مستأمن»،^۲ «معاهد»^۳ و «در حکم مستأمن»^۴ تقسیم نموده است.^۵ مشهور فقها حکم تظاهر به مصرف مسکر را مشمول تمامی گونه‌های غیرمسلمان دانسته‌اند، (حلی، ۱۴۱۰ق، ج ۳: ۴۷۵) اما اقلیتی از آن‌ها نیز با این استدلال که گناه کفر از گناه شرب خمر بزرگ‌تر نیست، تظاهر کافر حربی به مصرف مسکر را موجب حد ندانسته و فقط در صورتی که شخص قصد افساد داشته باشد مجوز تأدیب شخص توسط حاکم را صادر کرده‌اند. (فاضل هندی، بی‌تا، ج ۱۰: ۵۵۴) همچنین برخی از دیگر فقها این حکم را صرفاً مقید به اهل ذمه کرده‌اند. (شیخ مفید، ۱۴۱۰ق: ۸۰۰)

اما قانونگذار با توجه به دیدگاه غالب فقها لفظ غیرمسلمان را در معنای عام به کار برده است، بدین لحاظ این حکم شامل تمامی گونه‌های غیرمسلمانان می‌شود.

باید توجه داشت با استناد به اصل ۱۲^۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، پیروان تمامی مذاهب اسلامی مسلمان محسوب شده، لذا مشمول احکام قانون مجازات اسلامی

-
۱. غیرمسلمان ذمی کسی است که پیرو یکی از کتاب‌های آسمانی منسوب به خداوند می‌باشد. (کاشف الغطاء، بی‌تا، ج ۱: ۹)
  ۲. غیرمسلمان مستأمن کسی است که از حاکم اسلامی درخواست پناهندگی و امان نموده است و در قلمرو دولت اسلامی زندگی می‌کند. (جزیری و غروی و مازح، ۱۴۱۹ق: ۵۰۱)
  ۳. غیرمسلمان معاهد به غیرمسلمان غیر ذمی (با تابعیت غیر ایرانی) گفته می‌شود که در خارج از ایران زندگی می‌کند، ولی با دولت اسلامی پیمان عدم تعرض و قرارداد ترک جنگ و دشمنی امضا کرده است. امضای معاهده سبب می‌شود که جان و مال و ناموس و سرزمین آنان حرمت و مصونیت پیدا کند و اگر مصالح سیاسی و اجتماعی مسلمانان ایجاب کند دولت اسلامی می‌تواند برابر قوانین و مقررات با صدور ویزا به آن‌ها اجازه ورود به کشور اسلامی را بدهد تا به عنوان بازرگان یا گردشگر و یا به عنوان دانشجو یا سفیر و کاردار و رایزن و دیگر عناوین معمول و رسمی به کشور اسلامی بیایند. (حسینی، ۲۴۶)
  ۴. با توجه به تبصره ۱ ماده ۳۱۰ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ غیرمسلمانانی که ذمی، مستأمن و معاهد نیستند و تابعیت ایران را دارند یا تابعیت کشورهای خارجی را دارند و با رعایت قوانین و مقررات وارد کشور شده‌اند، در حکم مستأمن می‌باشند.
  ۵. عدم ذکر «حربی» توسط مقنن در ماده ۳۱۰ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ به معنای آن نیست که مقنن حربی را غیرمسلمانان نمی‌داند، بلکه از آنجایی که قاتل شخص حربی، قصاص نمی‌شود و دیه نیز به اولیای دم وی تعلق نمی‌گیرد، لذا ذکر آن در بین دیگر غیرمسلمانان لزومی ندارد.
  ۶. اصل ۱۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: دین رسمی ایران، اسلام و مذهب جعفری اثنی عشری است و این اصل الی الابد غیر قابل تغییر است و مذاهب دیگر اسلامی اعم از حنفی، شافعی، مالکی،

می‌شوند؛ پس حتی اگر مصرف برخی از مسکرات در بعضی از مذاهب اسلامی حلال باشد (گلپایگانی، ۱۴۱۰ق، ج ۲: ۳۸۹) مرتکب مسلمان غیر شیعه در صورت مصرف مسکر محکوم به حد می‌شود، چه تظاهر به آن کرده باشد و چه نکرده باشد. اما اگر غیرمسلمانی که نوشیدن شراب سکرآور در آئین او گناه باشد، مرتکب مصرف مسکر شود، نمی‌تواند با او مانند یک مسلمان برخورد کرد، مگر اینکه وی تظاهر به مصرف مسکر نموده باشد، زیرا با وجود اینکه وی مرتکب رفتار ممنوعه‌ای در دین خود شده است، ولی طبق مقررات جزائی ایران مصرف مسکر برای غیرمسلمان بدون تظاهر به آن، جرم و قابل مجازات نیست.

۳.۱. عنصر قانونی

مقنن نخستین بار در تبصره ماده ۱۳۱ قانون راجع به حدود و قصاص مصوب سال ۱۳۶۱ تظاهر به مصرف مسکر توسط غیرمسلمانان را جرم دانست و مقرر داشت: «غیرمسلمان فقط در صورت تظاهر به شرب مسکر به هشتاد تازیانه محکوم می‌شود». با توجه به ماده اخیر صرفاً شرب آن می‌توانست مشمول حد قرار بگیرد و مصرف به انحای دیگر مشمول مجازات نبود. پس از آن، قانونگذار در قانون مجازات اسلامی سال ۱۳۷۰ در تبصره ماده ۱۷۴ بیان داشت: «غیرمسلمان تنها در صورت تظاهر به شرب مسکر به هشتاد تازیانه محکوم می‌شود». در ماده اخیر الذکر نیز به مانند قانون مجازات ۱۳۶۱ صرفاً، شرب مسکر جرم‌انگاری شده بود. همین مقررات با کمی تفاوت در ماده ۲۶۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ آمده است: «غیرمسلمان تنها در صورت تظاهر به مصرف مسکر محکوم به حد می‌شود».

مقنن در ماده اخیرالذکر، دامنه این جرم را گسترش داد و با ذکر واژه «مصرف» هر رفتاری را که منجر به رساندن مسکر به بدن شود جرم دانسته شده است.

حنبلی و زیدی دارای احترام کامل می‌باشند و پیروان این مذاهب در انجام مراسم مذهبی، طبق فقه خودشان آزادند و در تعلیم و تربیت دینی و احوال شخصیه (ازدواج، طلاق، ارث و وصیت) و دعوی مربوط به آن در دادگاهها رسمیت دارند و در هر منطقه‌ای که پیروان هر یک از این مذاهب اکثریت داشته باشند، مقررات محلی در حدود اختیارات شوراها با حفظ حقوق پیروان سایر مذاهب، طبق آن مذهب خواهد بود.

۲. عنصر مادی

رفتار مادی غیرمسلمان در جرم مورد بحث، تظاهر به مصرف مسکر است. مفهوم مصرف مسکر و شرایط و ضوابط حاکم بر آن در بخش نخست شرح داده شد، لذا برای جلوگیری از تکرار کلام از بازگویی آن صرف نظر نموده و این بخش صرفاً بر شرح و توضیح مفهوم «تظاهر» و شرایط لازم برای تحقق آن متمرکز می‌شود. مقنن تعریفی از مفهوم تظاهر ارائه نکرده است، لیکن مفهوم فنی تظاهر نمی‌تواند، خیلی دور از مفهوم لغوی^۱ آن باشد. با این حال از آنجا که پژوهش حاضر در پی گره‌گشایی از این مفهوم و خوانش علمی آن است، بر این نیست که صرفاً به معنای آن در کتب لغت و معنای عرفی آن اکتفا کند، بلکه قصد دارد تا با بهره‌گیری از آن‌ها و اتکا به منابع اصیل فقهی و حقوقی آن را به طور فنی و دقیق تبیین نماید.

شکل‌گیری جرم مورد بحث منوط به وجود برخی از شرایط و اوضاع و احوالی است که باید به مانند قطعه‌های یک پازل کنار هم قرار گیرند تا بتوان جرم را محقق دانست. یکی از شرایط لازم برای ارتکاب این جرم، وقوع آن به طور علنی است، چرا که این مفهوم نه تنها مستفاد از معنای لغوی این کلمه، بلکه از شیوه نگارش تبصره ماده ۲۶۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ نیز استنباط می‌شود. در تبصره مورد بحث، مقنن اشعار می‌دارد: «اگر مصرف مسکر توسط غیرمسلمان علنی نباشد...»، گویا قانونگذار نظر بر این دارد که تظاهر کردن غیرمسلمان به مصرف مسکر ملازمه با «علنی بودن» آن است؛ همچنان که صاحب کتاب بحوث فی الاصول تظاهر را در معنای نمایش دادن چیزی به طور علنی آورده است. (غروی اصفهانی، ۱۴۰۹ق، ج ۳: ۹۱)

مؤید این گفته قرار منع تعقیب صادره از شعبه ۵ بازپرسی دادسرای عمومی و انقلاب ناحیه ۲۱ استان تهران به شماره بایگانی ۹۲۱۷۸۹ است. در قرار مزبور، به دلیل آنکه مصرف مسکر توسط تبعه هندوستان غیر علنی بوده، لذا وقوع جرم متنفی دانسته شده است. پس با وجود آنکه برخی، ارتکاب جرم در جایی مثل معبر یا مکان عمومی را، ولو آن که کسی در آن لحظه در آنجا نباشد، علنی محسوب کرده‌اند (میرمحمد صادقی، ۱۳۹۲: ۱۹۵) لیکن فلسفه سزادهی در این جرم، بی‌احترامی و عدم توجه به باورها و

۱. تظاهر در لغت به معنای افشا کردن، آشکار کردن، خودنمایی کردن و عرضه اندام کردن است. (معین،

اعتقادات مسلمانان است که در این حالت (وقوع غیر علنی جرم) این مهم، مفقود است مگر آنکه قائل بر این باشیم که فلسفه جرم‌انگاری این رفتار، احترام به عقاید غالب مسلمانان ساکن در ایران است. البته موضع اخیر قابل نقد است، زیرا هنگامی که مسلمانانی که حرمت مسکر را نگاه می‌دارد، متوجه وی نشده و اصلاً در آن مکان حاضر نباشد، چگونه می‌توان مرتکب را طبق این استدلال مجازات کرد! بدین لحاظ، همان طور که عده‌ای معتقدند نوشیدن مخفیانه مسکر موجب تحقق جرم نیست (مصدق، ۱۳۹۵: ۲۸۴) پس، اگر غیرمسلمان در نیمه‌شب در یک خیابان عاری از رفت‌وآمد مرتکب مصرف مسکر شد، نمی‌توان وی را متظاهر دانست.

باید توجه داشت که فاش کردن مصرف مسکر، محدود به لحظه مصرف آن است نه قبل و یا بعد از مصرف. بدین سبب اگر غیرمسلمان قبل از مصرف مسکر اذعان نماید که قصد مصرف مسکر را دارد و یا آنکه بعد از مصرف مسکر بگوید مشروب نوشیده است یعنی این عمل را به طور شفاهی افشا کند، جرم تظاهر به مصرف مسکر رخ نداده است. همین طور اگر افرادی نوشیدن مسکر وی را در دوربین مدار بسته مغازه‌ای که عمل وی را ضبط کرده باشد ببینند و یا آنکه غیرمسلمان در فیلمی ایفای نقش کرده و در یکی از سکانس‌های فیلم، مسکر مصرف کند و مدتی بعد این فیلم در سینما اکران شود و تماشاچیان این فیلم را تماشا کنند، وی مرتکب تظاهر به مصرف مسکر نشده است، چرا که مصرف مسکر در حضور مردم رخ نداده است، هر چند فیلم مصرف مسکر این شخص نزد دیگران به نمایش درآید؛ اما اگر غیرمسلمان بر روی صحنه و هنگام ایفای نقش در تئاتری در پیش روی تماشاچیان حاضر در سالن تظاهر به مصرف مسکر کند، طبق ماده ۲۶۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ تعقیب و قابل مجازات است، زیرا صرف ایفای نقش در فیلم و یا تئاتر در قانون ایران از علل موجهه جرم نیست.

غیر از آنچه گفته شد باید توجه داشت نمی‌توان غیرمسلمانی را که به طور علنی، ولی به دروغ تظاهر (و انمود) به مصرف مسکر نموده، مورد تعقیب کیفری قرار داد. از این رو اگر غیرمسلمان به منظور جلب توجه دیگران به طور علنی وانمود کند مایع درون لیوان مسکر است، در حالی که خود می‌داند این مایع مسکر نیست، این فرد مرتکب جرم تظاهر به مصرف مسکر نشده است، هر چند افرادی به اشتباه تصور کنند که وی مرتکب مسکر

مصرف شده است، زیرا آن مایع مسکر نبوده تا متوقف بر آن تظاهر به مصرف آن واقع شود.

در این حالت، اقدام فرد «تجری» است و فرد، «متجری» نامیده می‌شود. تجری به معنای بی پروایی و نافرمانی از اوامر و نواهی قانونگذار می‌باشد و متجری کسی است که عمداً کلیه مراحل جرم یا گناه را به اتمام می‌رساند، ولی بعداً معلوم می‌شود که عملیات انجام یافته او جرم یا گناه نیست. (صالحی مقدم و بهرامی نژاد مغوییه، ۱۳۹۴: ۵۰)

رویکرد فقها در زمینه مجازات شخص متجری متفاوت است. برخی قائل به مجازات متجری و گروهی دیگر مخالف مجازات وی هستند. (قیاسی و سلیمی، ۱۳۹۵: ۱۲۴) ابن حزم نظر بینابین و قابل قبولی از مجازات جرم تجری ارائه می‌دهد. از نظر او متجری گناهکار است، ولی مجرم به معنای آنکه وی را مجازات کنیم نیست. ایشان بیان می‌دارد: متجری مجرم محسوب نمی‌شود، ولی در ارتکاب جرم از خود بی‌مبالاتی و سهل‌انگاری نشان داده و به فضایل دین اسلام توهین کرده است و در هر حال متجری در پیشگاه خداوند متعال گناهکار است. (اندلسی ظاهری، ۱۴۰۵ق: ۱۱۷)

شیخ انصاری می‌فرماید:

تجری بر سوء ضمیر و خیانت درون دلالت دارد. به عبارتی، در تجری قبح فاعلی است نه فعلی، لذا متجری مستحق تعزیر (سرزنش و ملامت) و اذیاب است، نه مستحق مجازات و تعذیب. (مغویه، ۱۹۸۰م: ۲۱۶)

در اینجا ذکر این نکته لازم است که با توجه به قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ متجری قابل مجازات نمی‌باشد. با این حال اگر غیرمسلمان به طور علنی تظاهر به نوشیدن مایعی که گمان به مسکر بودن آن داشته، کند و بعد معلوم شود آن مایع شربت آلبالو بوده است، در این حالت جرم محال واقع شده است و می‌توان شخص را با توجه به تبصره ماده ۱۱۲۲ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ مورد تعقیب قرار داد، لیکن اگر غیرمسلمان لیوان مشروب را در دست بگیرد تا با نوشیدن آن تظاهر به مصرف مسکر کند، ولی با انصراف

۱. تبصره ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲: هرگاه رفتار ارتكابی، ارتباط مستقیم با ارتكاب جرم داشته، لیکن به جهات مادی که مرتکب از آنها بی‌اطلاع بوده وقوع جرم غیرممکن باشد، اقدام انجام شده در حکم شروع به جرم است.

ارادی آن را ننوشد نمی‌توان وی را به جرم تظاهر و یا حتی شروع به آن مورد تعقیب قرار داد مگر آنکه ناتمام ماندن عمل وی به واسطه عامل خارج از اراده او باشد تا بتوان وی را حسب ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ به اتهام شروع به جرم تحت پیگرد قرار داد.

به غیر از مصرف علنی مسکر، یکی دیگر از شرایط و اوضاع و احوال لازم برای تحقق این جرم، مصرف مسکر در مکانی است که امکان دیده‌شدن غیرمسلمان توسط مسلمانان بدون تجسس وجود داشته باشد؛ حال این مکان می‌تواند عمومی باشد و یا خصوصی. مصرف مسکر در مکان عمومی خود به تنهایی نمی‌تواند منجر به تحقق جرم مورد بحث شود، لذا همان طور که برخی از فقهای معاصر نیز معتقدند، شرب خمر غیرمسلمان دور از چشم مردم حتی اگر در مکان عمومی باشد جرم نیست. (ترابی شهرضایی، ۱۳۹۰، ج ۲: ۴۷۱) از این رو می‌توان گفت، مصرف مسکر در مکان عمومی باید در انظار عمومی باشد پس چنانچه غیرمسلمان در مکانی مانند بیابان و یا دشت خالی از جمعیت مرتکب مصرف مسکر شود، نمی‌توان وی را متظاهر نامید. تظاهر به مصرف مسکر توسط غیرمسلمان در خیابان ولی داخل ماشینی که شیشه‌های آن دودی و درون آن ناپیداست، نیز واقع نمی‌شود. با وجود این، باید توجه داشت، طبق تبصره ماده ۵ قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر (مصوب ۱۳۹۴):

اماکنی که بدون تجسس در معرض دید عموم قرار می‌گیرند، مانند قسمت‌های مشترک آپارتمان‌ها، هتل‌ها، بیمارستان‌ها و نیز وسایل نقلیه مشمول حریم خصوصی نیست.

-
۱. ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲): هر کس قصد ارتکاب جرمی کرده و شروع به اجرای آن نماید، لیکن به واسطه عامل خارج از اراده او قصدش معلق بماند، به شرح زیر مجازات می‌شود:
    - أ) در جرایمی که مجازات قانونی آن‌ها سلب حیات، حبس دائم یا حبس تعزیری درجه یک تا سه است، به حبس تعزیری درجه چهار؛
    - ب) در جرایمی که مجازات قانونی آن‌ها قطع عضو یا حبس تعزیری درجه چهار است، به حبس تعزیری درجه پنج؛
    - پ) در جرایمی که مجازات قانونی آن‌ها شلاق حدی یا حبس تعزیری درجه پنج است، به حبس تعزیری یا شلاق یا جزای نقدی درجه شش.

لذا اگر فرد در ماشین شخصی و یا بالکن ساختمان خصوصی و یا پشت بام منزل خویش یا قسمت مشاع مجتمع ساختمان مرتکب تظاهر به مصرف مسکر شود، قابل تعقیب کیفری است، زیرا وی در آن اماکن نیز در انظار عمومی و در معرض دید است، لیکن چنانچه مصرف مسکر توسط غیرمسلمان در معابر یا اماکن عمومی مثل پارک عمومی یا سینما به طور غیر علنی در وضعیتی باشد که فرد یا افرادی اعم از مأمور دولت یا شهردار معمولی با تجسس و یا با تکلف وی را در حال مصرف مسکر مشاهده کنند، نمی‌توان عمل را تظاهر به مصرف مسکر دانست.

مکان عمومی جایی است که مشترک بین مردم باشد و ملک شخص یا اشخاص معینی نباشند به طوری که همگان در بهره‌وری از آن‌ها مساوی باشند (سبزواری، بی‌تا، ج ۲۳: ۲۵۵) لذا صرفاً در این اماکن است که حضور عامه مردم وجود دارد، از این جهت تظاهر به مصرف مسکر در خانه معنا پیدا نمی‌کند. عمده مصادیق این نظر را می‌توان در بند هشتم^۱ ماده ۱ آیین نامه قانون جامع کنترل و مبارزه ملی با دخانیات (مصوب ۱۳۸۶) هیئت وزیران با اصلاحات بعدی آن دید که در آن به محل‌هایی مانند مهمان‌خانه‌ها، امکان متبرکه دینی، دانشگاه‌ها و وسایل نقلیه عمومی اشاره شده که مورد استفاده و مراجعه عموم مردم است، لیکن این مقررره این ابهام را ایجاد می‌کند که آیا چنین اماکنی در همه زمان‌ها، حتی بدون اجازه صاحبان و مقامات صاحب اجازه هم مکان عمومی هستند؟ در این خصوص با توجه به نظریه مشورتی ۷/۹۳/۹۲۵-۷/۹۳/۱۷-۹۳/۴ که مکان عمومی را محل‌هایی دانسته است که مردم بدون نیاز به کسب اجازه از اشخاص خصوصی حق ورود به آن را دارند، باید گفت مکان‌هایی که منافع آن مختص به فرد خصوصی است، اعم از اینکه اعیان آن متعلق به بخش خصوصی باشد یا با معامله‌ای مثل اجاره از بخش عمومی اعم از عمومی دولتی یا عمومی غیر دولتی به فرد خصوصی

۱. ماده ۱ بند ۸: اماکن عمومی: محل‌هایی که مورد استفاده و مراجعه جمعی یا عموم مردم است از قبیل اماکن متبرکه دینی، بیمارستان‌ها، درمانگاه‌ها، سالن‌های نمایش، سینماها، فضاهای عمومی مهمانخانه‌ها و مهمانسراها و میهمانپذیرها، خوراک‌سراها (رستوران‌ها)، قهوه‌خانه‌ها، کارخانجات، گنجینه‌ها (موزه‌ها)، پایانه‌های مسافری، فروشگاه‌های بزرگ، اماکن فرهنگی، اماکن ورزشی، کتابخانه‌های عمومی، مدارس، دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و پژوهشی، وسایل نقلیه عمومی، مؤسسات و سازمان‌های دولتی و عمومی، نهادهای انقلاب اسلامی، بانک‌ها و شهرداری‌ها و هر نوع مرکز و محل جمعی دیگر.

انتقال یافته باشد، در زمانی که عموم مردم اجازه ورود به آن مکان را ندارند، مکان عمومی تلقی نمی‌شود، چرا که ورود به این اماکن منوط به موافقت صاحبان خصوصی این منافع است، لذا مصرف مسکر در این اماکن به نحو تظاهر واقع نخواهد شد، مگر آنکه در زمانی باشد که مردم مجاز به رفت‌وآمد به آنجا هستند، زیرا با وجودی که مالکیت اعیان این اماکن در این ساعات متعلق به بخش خصوصی است، ولی چون صاحبان این اماکن با لحاظ مقررات ناظر به اماکن عمومی اجازه ورود مردم به این اماکن را داده‌اند، این اماکن حکم اماکن عمومی را خواهند داشت.

تظاهر به مصرف مسکر ممکن است در معابر عمومی نیز واقع شود. همان طور که از معنای لغوی^۱ آن پیداست، این مفهوم بر محل عبور و مرور عامه افراد جامعه اطلاق می‌شود؛ مانند جاده یا خیابان. معبر عمومی با خالی شدن جمعیت، از معبر عمومی بودن خارج نمی‌شود، کما اینکه معبر خصوصی با شلوغ شدن جمعیت مردم در آن به معبر عمومی تبدیل نمی‌شود؛ پس همان گونه که خیابانی که در طول روز افراد زیادی در آن در حال رفت‌وآمد هستند، معبر عمومی می‌باشد، کوچه‌های یک روستای خلوت نیز که در طول روز ممکن است یک نفر هم از آن عبور نکند، معبر عمومی است. با این تعریف می‌توان گفت ضابطه معبر عمومی، عمومی بودن آن است نه مسدود بودن و یا باز بودن آن، حتی اگر توسط یک شرکت خصوصی در حال تعمیر و بازسازی باشد. بر این اساس بر خلاف اماکن دولتی که توسط بخش خصوصی اجاره شده‌اند، اما دور از ذهن است که معابر عمومی از عمومی بودن خارج شوند، ولو که توسط دولت برای اهداف گوناگون به بخش خصوصی داده شده باشد.

باید دقت نمود که جرم تظاهر به مصرف مسکر در مکان عمومی مختص غیرمسلمانان مانند کلیسا و کنیسه محقق نمی‌شود. (امام خمینی، بی‌تا، ج ۲: ۴۸۰) همچنان که تظاهر به مصرف مسکر در رستوران مختص اقلیت‌های دینی یا هر مکان عمومی دیگر که عادتاً مسلمانان در آنجا ورود پیدا نمی‌کنند شکل نمی‌گیرد، نه از آن جهت که این مکان‌ها عمومی نیستند، بلکه از این جهت که این مکان‌ها عادتاً معد حضور مسلمانان نیستند، هر چند ممکن است خواسته یا ناخواسته فرد یا افراد مسلمانی در این اماکن حاضر و متوجه مصرف مسکر توسط غیرمسلمان شوند. البته بنظر می‌رسد در

۱. معبر: گذرگاه، محل عبور. (عمید، ۱۳۶۳: ۱۱۰۱)

جامعه امروزی نمی‌توان معابر عمومی مختص غیرمسلمانان را تصور نمود، زیرا با وجودی که در جوامع گذشته کوچه‌ها و یا خیابان‌هایی وجود داشت که صرفاً غیرمسلمانان در آنجا سکونت داشتند و حتی مسلمانان از ورود به آن‌ها کراهت داشتند، اما امروزه با تغییر ملاک‌ها و معیارهای انسان به نظر نمی‌رسد انتخاب محل سکونت توسط مسلمان بر مبنای دین باشد و احتمال قوی وجود دارد که افراد مختلف با دین‌های مختلف در یک خیابان و هم حتی همسایگی هم زندگی نمایند. در نتیجه امروزه وجود معابر اختصاصی برای غیرمسلمان محل تردید است. باید توجه داشت، عدم تحقق جرم تظاهر به مصرف مسکر در اماکن و یا معابر عمومی غیر مسلمانان (اگر وجود داشته باشد) به معنای مصونیت کامل وی از ارتکاب جرایم پس از مصرف مسکر نیست. به عبارت دیگر، اگر غیرمسلمان بعد از مصرف مسکر، جرمی انجام دهد، یقیناً قابل پیگرد قانونی می‌باشد، زیرا نوع دین مرتکب غالباً تأثیری در وقوع و یا عدم وقوع جرایم مختلف ندارد.

در پایان این بخش ذکر این مطلب ضروری است که باید تظاهر به مصرف منتج به دیده شدن غیرمسلمان شود. دیده شدن می‌بایست توسط مسلمانی صورت پذیرد که حرمت مسکر را نگاه می‌دارد، لذا تظاهر غیرمسلمان به مصرف مسکر نزد مسلمانانی که خود در حال مصرف مسکر هستند و یا غیرمسلمانان به طور مطلق (چه آن‌ها در حال نوشیدن مسکر باشند چه نباشند و یا غیر مسلمانی که مسکر در دین وی حرام باشد)، موجب تحقق جرم مورد بحث نیست.

۳. عنصر روانی

منظور از عنصر روانی آن است که مرتکب عملی را که طبق قانون جرم شناخته شده با قصد مجرمانه انجام داده، یا آنکه در ارتکاب آن رفتار مرتکب خبط و تقصیر جزایی شده باشد. (محسنی، ۱۳۷۶: ۲۰۲) تحقق تظاهر به مصرف مسکر توسط غیرمسلمان منوط به این است که وی علاوه بر عنصر مادی، عنصر روانی یعنی علم و اراده و قصد را نیز دارا باشد.

۳. ۱. علم

اولین جزئی که در بحث عنصر روانی از آن صحبت به میان است علم مرتکب می‌باشد. علم در عالم حقوق از دو جنبه حکمی و موضوعی قابل بررسی است.

۳. ۱. ۱. علم حکمی

علم حکمی در این جرم یعنی آنکه غیرمسلمان از جرم انگاری تظاهر به مصرف مسکر طبق قوانین جمهوری اسلامی ایران آگاه باشد. با توجه به ماده ۱۵۵ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲)، اصل بر آگاهی مرتکب از احکام کیفری است. با وجود این، در شرایطی عدم اطلاع به جرم بودن رفتار، موجب زوال مسئولیت کیفری است. این دو شرط که وجود هر یک از آن‌ها برای مسئولیت‌زدایی از مرتکب کافی است، عبارت‌اند از:

۱. تحصیل علم عادتاً برای وی (مدعی جهل) ممکن نباشد

یعنی با توجه به شرایط مرتکب، هر فرد دیگری نیز جز وی، نمی‌توانست بر حکم رفتار آگاهی پیدا کند. مانند غیرمسلمانی که در کشورهای غیر اسلامی مانند نروژ، سوئد، دانمارک زندگی می‌نمایند. سخن پیشین به این دلیل است که احکام اسلام در این قبیل کشورها هیچ کاربردی ندارند و به اصطلاح، آن‌ها دارای جهل معذّر می‌باشند. جهل معذّر آن است که فرد متصف به آن مشمول عقاب نیست. مانند جهل آن دسته از مسلمانان بیرون از دارالاسلام که به آنجا مهاجرت نکرده و از احکام شرعی بی‌اطلاع هستند، (سغناقی، ۱۴۲۴ق، ج ۴: ۱۷۲۴) ولی بعید است که غیرمسلمان خارجی ساکن در کشورهای اسلامی مانند افغانستان، عراق و پاکستان، از جرم بودن چنین رفتاری در یک کشور اسلامی دیگر آگاه نباشد، لذا قبول چنین ادعایی از ایشان دور از ذهن است.

۲. جهل به حکم شرعاً عذر محسوب شود

به نظر می‌رسد شرط اخیر بیشتر در رابطه با غیرمسلمان تازه مسلمان شده‌ای که مرتکب شرب خمر شده قابل استناد است، با این استدلال که او از وجود حکم حرمت شرب خمر آگاه نبوده است. با این حال در رابطه با جرم تظاهر به مصرف مسکر به نظر می‌رسد می‌توان گفت که اگر گردشگر خارجی غیرمسلمان به دلیل ضیق وقت فرصت اطلاع یافتن از قوانین کیفری ایران را پیدا نکند نیز می‌تواند به این شرط تمسک جوید. البته مثال قبل در رابطه با شرط اول نیز می‌تواند کاربرد داشته باشد.

---

۱. ماده ۱۵۵ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲): جهل به حکم، مانع از مجازات مرتکب نیست، مگر اینکه تحصیل علم عادتاً برای وی ممکن نباشد، یا جهل به حکم شرعاً عذر محسوب شود.

۳. ۱. ۲. علم موضوعی

به غیر از علم حکمی می‌بایست غیرمسلمان دارای علم موضوعی نیز باشد. منظور از علم موضوعی یعنی شخص نه تنها به حکم قانون، بلکه به موضوع جرم نیز علم داشته باشد. به عبارت دیگر مرتکب باید به موضوع جرم یا به عبارتی به تمام عناصر مادی آن علم داشته باشد (شاکری و مرادی کندلاتی، ۱۳۸۶: ۱۳۷) پس اگر مرتکب، قانون را بداند ولی موضوع جرم را نداند یا برای وی مفهوم موضوع، مجمل و مبهم است یا قلمرو مشمول موضوع روشن نباشد (ساریخانی و کرمی گلباغی، ۱۳۸۹: ۶۰) نمی‌توان وی را مجرم شناخت و او را مشمول تعقیب کیفری قرار داد. ازین رو هنگامی می‌توان غیرمسلمان را متظاهر و او را مستحق کیفر دانست که او بداند مایعی که به آن تظاهر می‌کند، مسکر است. بنابراین اگر وی به این مهم آگاهی نداشته باشد، علم او مخدوش بوده و قابل مجازات نیست.

نکته مهم اینکه می‌بایست احتمال درستی ادعای غیرمسلمان مبنی بر عدم علم وجود داشته باشد، پس بعید است که چنین ادعایی از جانب غیرمسلمان توزیع‌کننده مشروبات الکلی مبنی بر اینکه شراب را از شربت آلبالو تشخیص ندادم پذیرفته شود، با اینکه ممکن است همین ادعا در رابطه با غیرمسلمانی که بار اول مبادرت به استفاده از مسکرات نموده مسموع باشد. همچنین در این مورد علم به مسکر بودن ماده کافی است و لازم نیست مسکری خاص مد نظر غیرمسلمان باشد. برای مثال او نمی‌تواند ادعا نماید که با وجود آنکه علم داشته که لیوان‌های پیش روی وی مسکر است، اما مد نظر او لزوماً فلان مارک یا فلان نوع از مسکرات بوده است.

۳. ۲. اراده

علم و آگاهی به تحریم‌های قانونی و نیز کیفیت و ماهیت و اوصاف رفتار، چنانچه با اراده ارتکاب توأم نباشد به تنهایی بی‌تأثیر است. عمد متضمن این است که با وجود آگاهی، فاعل عزم (اراده) کاری کند که دقیقاً قانونگذار ارتکاب آن را جایز ندانسته است. (اردبیلی، ۱۳۹۳، ج ۳: ۳۴۰) در نتیجه در صورت عدم اراده و یا تردید در وجود آن نمی‌توان شخص را مسئول اعمال کیفری خویش دانست. با قبول تأثیر اراده در تشکیل عنصر روانی، این نتیجه حاصل است که هیچ کس را نمی‌توان از نظر کیفری مسئول جرم عمدی دانست، مگر اینکه با اراده آزاد مرتکب آن جرم شده باشد. بنابراین نمی‌توان

برای غیرمسلمانی که اراده وی تحت تاثیر عوامل بیرونی و درونی قرار گرفته است مسئولیت کیفری متصور بود. پس کودک، دیوانه، شخص هیپنوتیزم شده، خوابگرد و مجبور در صورت تظاهر به مصرف مسکر مسئولیت کیفری ندارند، زیرا اراده آنها مخدوش است. درباره الحاق غیرمسلمان مضطر به گروه‌هایی که در بالا ذکر شد به نظر نمی‌رسد اشکالی وجود داشته باشد، مانند کسی که به خاطر گیر کردن لقمه غذا در گلویش خویشت دست به نوشیدن شراب می‌زند و یا آنکه فرد برای نجات جان خود و از فرط تشنگی اقدام به نوشیدن شراب می‌کند. چرا که در دو مثال فوق با وجود اراده مرتکب لیکن وی از باب ضرورت اقدام به تظاهر به مصرف نموده است. با این حال در نظر گرفتن مسئولیت کیفری برای شخص مضطری که می‌توانست بدون تظاهر به مصرف مسکر، خطر فعلی قریب الوقوع را از خود دور نماید، مانند آنکه با نوشیدن مسکر در خفا و بدون اعلام به مسلمانی خطر را از خود رفع کند، خالی از ایراد است.

۳.۳.۳. قصد

سومین جزء عنصر روانی قصد مرتکب می‌باشد که از دو منظر عام و خاص قابل بررسی می‌باشد.

۳.۳.۱. قصد عام

سوء نیت (قصد) عام، به کوشش و اراده خودآگاه مجرم در ارتکاب جرم اطلاق می‌گردد. (خداکرمی، ۱۳۷۷: ۵۸) قصد عام غیرمسلمان در این جرم، قصد تظاهر به مصرف مسکر است و در صورت نبود چنین قصدی تحقق جرم مورد بحث منتفی است. بنابراین اگر غیرمسلمان بدون قصد تظاهر، مرتکب مصرف مسکر شود، نمی‌توان وی را دارای مسئولیت کیفری دانست، ولو دیگران متوجه فعل وی شوند. مانند آنکه غیرمسلمان در محل کار و در پیش‌روی همکاران و یا نزد ارباب‌رجوع بدون آنکه آنان را نسبت به عمل خود آگاه نماید اقدام به نوشیدن فقاع که شباهت زیادی به ماءالشعیر بدون الکل دارد، کند. البته در اینجا باید توجه داشت اگر وی گمان نماید احتمال آگاهی دیگران بر مصرف مسکر وی وجود دارد، عدم مسئولیت کیفری وی قابل اعتراض است، زیرا وی در این مورد بی‌پروایی نموده است. بی‌پروایی در ذات خود متضمن این نکته است که شخص بی‌پروا به خطر آنچه که ممکن است از فعل وی محقق شود آگاهی دارد، اما نسبت به

آن خطر بی‌توجهی نشان می‌دهد (ابدالی، ۱۳۸۹: ۳۰) لذا می‌بایست میان این فرد و شخصی که به هیچ‌عنوان چنین نتیجه‌ای در ذهن او خطور نکرده، تفاوت قائل بود. افزون بر این در جایی که فرد نمی‌داند رفتار او منجر به وقوع تظاهر می‌شود، تحقق جرم حاضر قابل تأمل است، زیرا با وجود آنکه تظاهر در لغت به معنای افشا کردن و عرض اندام کردن است، اما معنای وانمود کردن را نیز می‌دهد و نیز در معنای عرفی نیز بیشتر به ریا و فریب و یا آنچه که وجود ندارد تعبیر می‌شود، بنابراین درک این موضوع که تظاهر چیست نیاز به مطالعه و تحقیق دارد. در نتیجه ادعای آن از جانب غیرمسلمان می‌تواند مورد پذیرش قرار بگیرد. با این حال باید توجه داشت قبول این ادعا از جانب یک غیرمسلمان آشنا به حقوق ایران و یا مباحث فقه اسلام محل تردید است.

۳.۳.۲. قصد خاص

جرم تظاهر به مصرف مسکر، جرمی مقید است، لذا لازم است که غیرمسلمان علاوه بر داشتن قصد عام، دارای قصد خاص نیز باشد. قصد خاص در این جرم، قصد دیده شدن و یا به عبارتی قصد تجاهر است. مراد از «جهر»، اعلان یک عمل است. (مصطفوی، ۱۴۲۶ق: ۱۲۹)

عده‌ای دیگر نیز در تعریف «جهر» با به کار بردن جملاتی شبیه «ظهور الشيء یافراط حاسة البصر أو حاسة السمع»، ملاک ظهور و آشکار بودن را در دیده شدن آن شیء یا شنیده شدن آن صوت به صورت بارز و آشکار توسط انسان دانسته‌اند. (راغب اصفهانی، ۱۴۱۸ق: ۲۰۹)

خداوند نیز در برخی از آیات شریفه قرآن کریم، «جهر» را در همین معنا به کار گرفته است. برای نمونه خداوند متعال در آیه ۷ سوره طه می‌فرماید: «وَأَنْ تَجْهَرُ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى»^۱.

در اصطلاح حقوقی تجاهر به عملی گفته می‌شود که مرتکب قصد این را داشته باشد که نظر عموم را به فعل خود جلب کند. (تمدن، ۱۳۲۲: ۵۰۰) بر این اساس در کلام فقها نیز گاه‌ها به جای تظاهر به مصرف مسکر، از تجاهر به آن یاد شده است. برای نمونه

۱. و اگر به آواز بلند یا آهسته سخن گویی (یکسان است که) همانا خدا بر نهان و مخفی‌ترین امور جهان کاملاً آگاه است. (طه: ۷)

مؤلف كشف اللثام می‌نویسد: «و لا الذمی المستتر بشریه فإن تظاهر به بأن شربه جهره...» (فاضل هندی، بی‌تا، ج ۱۰: ۵۵۴) لذا می‌بایست عمل غیرمسلمان از چنان صراحتی برخوردار باشد که گویا با رفتار و حرکاتش مصرف مسکر خود را فریاد می‌زند و به دیگران می‌فهماند که در حال نوشیدن مسکر است. همچنان که به نظر برخی از فقها مصرف مسکر در صورتی موجب حد است که آشکارا و کاملاً واضح صورت پذیرد. (طوسی، ۱۴۰۰ق: ۷۱۱) به تعبیر صاحب کتاب معجم المصطلحات تظاهر وقتی معنا پیدا می‌کند که شخص عمداً قصد این را داشته باشد تا دیگران را از چیز پنهانی آگاه کند. (عبدالرحمن، بی‌تا: ۴۶۵)

همچنین باید دقت نمود اگر قانونگذار بر تظاهر بدون قصد دیده شدن توسط دیگران نظر داشت، ادبیاتش را به گونه‌ای تغییر می‌داد که صرف نوشیدن مسکر در مکان عمومی را جرم می‌دانست. همان طور که صرف ظاهر شدن غیرمسلمان را در حال مستی در مکانی عمومی، خواه کسی وی را ببیند یا نبیند، جرم‌انگاری کرده است. (شاکری و مالدار، ۱۳۹۶: ۱۴۸)

البته در رکن روانی جرم تظاهر به مصرف مسکر توسط غیرمسلمان نیز به مانند رکن مادی، قصد جلب توجه به مصرف مسکر باید نسبت به افراد مسلمانی باشد که حرمت مصرف مسکر را نگاه می‌دارند. در نتیجه اگر شخص غیرمسلمان در مکان عمومی صرفاً با قصد اینکه غیرمسلمانی را نسبت به نوشیدن مسکر آگاه نماید، مبادرت به مصرف آن کند و از قضا توجه مسلمانی که حرمت مسکر را نگاه می‌دارد جلب گردد، نمی‌توان وی را مستحق مجازات دانست، زیرا قصد دیده شدن توسط مسلمانی را نداشته است. با وجود این، باید توجه داشت که سخن پیشین نمی‌تواند در همه حال به دستاویزی برای تبرئه غیرمسلمان از مسئولیت کیفری تبدیل گردد. بدین معنا که اگر برای غیرمسلمان واضح باشد که در صورت تظاهر به مصرف در مکان عمومی، توسط مسلمانی که حرمت مسکر نگاه می‌دارد دیده می‌شود، وی نمی‌تواند مدعی عدم قصد گردد، زیرا در این حالت قصد شخص مفروض است، مگر خلاف آن را ثابت کند. در این موارد مسلماً واکنش یا عدم واکنش مسلمانی که متوجه مصرف مسکر غیرمسلمانی گردیده شرط نیست.

در پایان این بخش، سؤالی که مطرح است، اینکه اگر غیرمسلمان به قصد جلب توجه غیرمسلمانی که مسکر در دین وی حرام است، تظاهر به مصرف مسکر کند، تکلیف

چیست؟ در این حالت به نظر می‌رسد عدم مجازات وی بهتر است، زیرا با وجود توهین به عقاید یک شخص، اما آن شخص غیرمسلمان بوده است ولو که مصرف مسکر در دین وی حرام باشد، چرا که مراد از وضع این ماده احترام به عقاید مسلمانان بوده است و غیرمسلمانان در این دایره قرار نمی‌گیرند - البته اگر هدف از وضع قوانین در کشور را تأمین آسایش عمومی و امنیت تمامی افراد جامعه با هر دین و مسلکی بدانیم - این استدلال محل درنگ است.

۴. تظاهر به مصرف مسکر در خارج از قلمرو جمهوری اسلامی ایران

با توجه به ماده هفت قانون مجازات اسلامی^۱ تعقیب غیرمسلمان تبعه ایران که خارج از قلمرو جمهوری اسلامی ایران مرتکب تظاهر به مصرف مسکر شده امکان‌پذیر است. با وجود این، تدقیق در مبانی جرم‌انگاری تظاهر به مصرف مسکر یعنی حفظ حرمت ارزش‌های جامعه اسلامی و جلوگیری از جریحه‌دار شدن احساسات مذهبی مسلمانان، موضع اخیر را متزلزل می‌نماید. زیرا دور از ذهن است که تظاهر به مصرف مسکر توسط غیرمسلمان در خارج از قلمرو سرزمینی ایران آثار مذکور را به همراه داشته باشد. به علاوه آنکه تظاهر به مصرف مسکر در کشورهای خارجی نظم کشور ایران را برهم نزده است تا با مجازات کردن مرتکب درصدد اعاده نظم سابق باشیم. همچنان که در رای صادره از شعبه ۵۶ دادگاه تجدید نظر استان تهران^۲ با این استدلال که «با توجه به اصل سرزمینی بودن قوانین جزایی و با نظر به اینکه این عمل (شرب خمر توسط یک ایرانی) مخالف تمامیت و امنیت کشور تلقی نمی‌شود، همچنین جرم نبودن شرب خمر در کشور خارجی نمی‌توان وی را محکوم به مجازات کرد» حکم برائت صادر شده است.

۱. ماده ۷ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲): علاوه بر موارد مذکور در مواد فوق هریک از اتباع ایران در خارج از کشور مرتکب جرمی شود، در صورتی که در ایران یافت و یا به ایران اعاده گردد، طبق قوانین جمهوری اسلامی ایران محاکمه و مجازات می‌شود مشروط بر اینکه:

أ) رفتار ارتكابی به موجب قانون جمهوری اسلامی ایران جرم باشد.

ب) در صورتی که جرم ارتكابی از جرایم موجب تعزیر باشد، متهم در محل وقوع جرم محاکمه و تبرئه نشده یا در صورت محکومیت، مجازات کلاً یا بعضاً دربارہ او اجراء نشده باشد.

ج) طبق قوانین ایران موجبی برای منع یا موقوفی تعقیب یا موقوفی اجرای مجازات یا سقوط آن نباشد.

۲. به شماره دادنامه ۹۱۰۹۹۷۰۲۷۰۱۰۱۰۶۷.

مضافاً شایسته است با اکتفا به قدر متیقن و رعایت اصل تفسیر مضیق قوانین به نفع متهم، صرفاً آن را مقید به وقوع فعل در قلمرو حاکمیت کشور ایران دانست، زیرا در این قلمرو است که مسلمانان ساکن در ایران حضور دارند و لذا جرم دانستن تظاهر به مصرف مسکر توسط غیرمسلمان تبعه ایران در خارج از کشور قانونی، ولی محل بحث است. همچنان اثبات اینکه آیا مصرف مسکر توسط غیرمسلمان موجب جلب توجه دیگران شده باشد یا خیر، یا آنکه وی قصد دیده شدن توسط مسلمانی را که حرمت مسکر نگاه می‌دارند داشته است یا خیر، مشکل است. بدین جهت شایسته است با توجه به قاعده درأ مذکور در ماده ۱۲۱ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) مسئولیت کیفری از چنین فردی برداشته شود.

در رابطه با امکان تحقق تظاهر غیرمسلمان به مصرف مسکر در سفارتخانه‌های خارجی مستقر دو نظر وجود دارد؛ اگر سفارت یک کشور خارجی به مثابه خاک آن کشور خارجی تلقی شود (زراعت، ۱۳۹۳، ج ۲: ۱۰۷)، در این صورت تظاهر به مصرف مسکر در آنجا جرم نیست. تأمل در عهدنامه‌های بین‌المللی از جمله مفاد ۲۲ تا ۲۸ کنوانسیون وین راجع به روابط دیپلماتیک (مصوب ۱۹۶۱م) مؤید دیدگاه اخیر است، زیرا طبق مواد پیشین سفارتخانه‌ها از مصونیت دیپلماتیک برخوردار هستند. در این صورت اگر غیرمسلمان در سفارتخانه خارجی در ایران مبادرت به تظاهر به مصرف مسکر کند این جرم محقق نشده است، چرا که عموم مردم مجاز به حضور در آن نیستند. در مقابل اگر سفارت یک کشور خارجی را بخشی از آن کشور به حساب نیاورده و آن را جزئی از قلمرو کشوری که سفارت در آن محل وجود دارد به حساب آوریم موضع فوق قابل انتقاد است و در صورت جمع شرایط لازم برای تحقق جرم مشارالیه، غیرمسلمانی که در آن مکان تظاهر به مصرف مسکر نموده، قابلیت تعقیب کیفری را دارد.

۱. ماده ۱۲۱ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲): در جرایم موجب حد به استثنای محاربه، افساد فی الارض، سرقت و قذف، به صرف وجود شبهه یا تردید و بدون نیاز به تحصیل دلیل، حسب مورد جرم یا شرط مذکور ثابت نمی‌شود.

نتیجه گیری

طبق ماده ۲۶۶ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) که تظاهر به مصرف مسکر توسط غیرمسلمان جرم و موجب هشتاد ضربه تازیانه است. مقنن تعریفی از مفهوم «تظاهر» به عمل نیاورده و نیز شرایط لازم برای تحقق جرم مورد بحث را بیان نکرده است. عدم انجام این مهم، موجب تشتت آراء قضایی می شود، زیرا هر مقام رسیدگی کننده با توجه به برداشت خود از این مفهوم اقدام به صدور رأی می نماید، لذا ارائه تعریفی جامع و مانع از این مفهوم و کشف شرایط لازم برای وقوع آن امری ضروری است. طبق نتایج تحقیق و در مقام جمع بندی می توان گفت وجود چند شرط برای آنکه بتوان غیرمسلمانی که مرتکب مصرف مسکر شده را متظاهر و مستحق کیفر دانست ضروری است، در غیر این صورت نمی توان مسئولیت کیفری برای وی متصور بود.

اولاً می بایست مصرف مسکر به طور علنی و آشکارا صورت گیرد، لذا ارتکاب چنین رفتاری در بیابان خالی از سکنه با وجود عمومی بودن آن، موجب تحقق جرم نیست، زیرا یکی از مبانی اساسی جرم انگاری این رفتار، احترام به باورها و اعتقادات مسلمانان ساکن در ایران است. بنابراین تا هنگامی که ارتکاب این عمل، در جایی باشد که اشخاص نامبرده در آن جا حضور ندارند و هتک حرمتی به اعتقادات مسلمانی صورت نگرفته است چگونه می توان مرتکب را مجازات نمود؟

ثانیاً باید مصرف مسکر توسط مرتکب در انظار عمومی باشد. البته برای تحقق این شرط لزوماً نیازی به ارتکاب این فعل در مکان عمومی نیست، بلکه وقوع آن در یک مکان خصوصی که انظار عمومی بر آن مشرف هستند نیز می تواند موجب تحقق جرم مورد بحث شود. لذا مصرف مسکر در یک مکان خصوصی، مانند بالکن منزل شخصی و یا مشاعات اماکن خصوصی مانند حیاط یک مجتمع می تواند موجب تحقق جرم مذکور را فراهم کند.

ثالثاً غیرمسلمان باید قصد جلب توجه و فهماندن این موضوع را که در حال مصرف مسکر است، داشته باشد؛ به عبارتی، عمل وی متجاهرانه باشد. یعنی آنکه عمل غیرمسلمان از چنان صراحتی برخوردار باشد که گویا با رفتار و حرکاتش مصرف مسکر خود را فریاد می زند، لذا اگر وی در یک مکان عمومی بدون قصد آگاه نمودن دیگران از مصرف مسکر اقدام به این عمل نماید، نمی توان وی را متظاهر دانست. مانند اینکه

شخص در یک اداره دولتی بدون قصد جلب توجه اقدام به نوشیدن مصرف مسکر کند. البته در این حالت اگر فرد، بی‌پروایی نماید، یعنی احتمال پی‌بردن دیگران به مصرف مسکر را بدهد، عدم مسئولیت او قابل تأمل است.

رایعاً فعل ارتكابی غیرمسلمان باید با نتیجه همراه باشد و آن دیده شدن توسط دیگران است.

نکته قابل توجه و پر اهمیت در این جرم این است که مخاطب غیرمسلمان می‌بایست در همه حال، مسلمانی باشد که خود حرمت مسکر نگاه می‌دارد، در غیر این صورت نمی‌توان شخص را سزاوار کیفر دانست. پس تظاهر غیرمسلمان پیش روی مسلمانی که خود در حال مصرف مسکر است، نمی‌تواند مصداق تظاهر باشد. همچنان که تظاهر غیرمسلمان نزد غیرمسلمان دیگر اعم از آنکه مسکر در دین وی حرام باشد یا نباشد و یا وی در حال مصرف مسکر است یا خیر، منجر به تحقق این جرم نمی‌شود.

در انتها بر اساس یافته‌های پژوهش و تحلیل‌های انجام شده پیشنهاد می‌گردد که مقنن خود مفهوم «تظاهر» را تعریف و شرایط آن را بیان نماید تا بدین وسیله هم یکی از کاستی‌های قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲) رفع شود و هم از اختلاف و افتراق‌های موجود در این زمینه که گاهاً می‌تواند تالی فاسدی چون نقض عدالت به جهت صدور احکام متفاوت در پرونده‌های مشابه را همراه داشته باشد، جلوگیری شود.

منابع و مأخذ:

أ) کتب و مقالات

قرآن مجید (ترجمه الهی قمشه‌ای)

- ابدالی، مهرزاد (۱۳۸۹)، بررسی جایگاه عنصر معنوی در مسئولیت

مدنی با رویکرد تطبیقی، مجله مطالعات حقوق شیراز، دوره دوم، ش ۱،

ص ۶۰-۲۷.

- اردبیلی، محمدعلی (۱۳۹۳)، حقوق جزای عمومی، ج ۳، تهران: نشر میزان.
- اندلسی ظاهری، ابو محمد علی بن احمد بن حزم (۱۴۰۵ق)، الاحکام فی الاصول الاحکام، بیروت: [بی نا].
- بهبهانی، محمدباقر (بی تا)، الرسائل الفقهیه، ج ۱، نجف: [بی نا].
- ترابی شهرضایی، علی اکبر (۱۳۹۰)، آیین کیفری اسلام، ج ۲، ج ۱، قم: نشر مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام.
- تمدن، خلیل (۱۳۲۲)، «فرق بیت تجاهر و علنی از نقطه نظر کیفری»، مجله مجموعه حقوقی، ش ۲۶۶، ص ۵۰۱-۴۴۹.
- جزیری، عبدالرحمن و غروی، سید محمد و یاسر مازح (۱۴۱۹ق)، الفقه علی المذاهب الأربعة و مذهب أهل بیت علیهم السلام، بیروت: دارالتقنین.
- حسینی، سید احمد (۱۳۷۶)، «حقوق گردشگران غیرمسلمان در کشورهای اسلامی»، کاوشی نو در فقه، دوره ۴، ش ۱۴، ص ۲۸۶-۲۴۵.
- حلی، جعفر بن حسن (۱۴۰۸ق)، شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام، ج ۴، ج ۲، قم: مؤسسه اسماعیلیان.
- حلی، حسن بن یوسف (بی تا)، تحریر الأحکام الشرعیة علی مذهب الإمامیه، ج ۲، مشهد: مؤسسه آل بیت علیهم السلام.
- حلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۰ق)، إرشاد الأذهان إلی أحكام الإیمان، ج ۱، قم: مؤسسه نشر اسلامی.
- حلی، ابن ادریس (۱۴۱۰ق)، السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی، ج ۳، ج ۲، قم: مؤسسه نشر اسلامی.
- حمزه طوسی، محمد بن علی (۱۴۰۸ق)، الوسيلة إلی نیل الفضیل، ج ۱، ج ۲، قم: خیام.
- خدا کرمی، نبی (۱۳۷۷)، «تجزیه و تحلیل مفهوم عنصر روانی جرم»، مجله دیدگاه‌های حقوق قضائی، ش ۱۰ و ۱۱، ص ۷۰-۴۲.

- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۸ق)، *مفردات الفاظ القرآن*، بیروت: [بی‌نا].
- زراعت، عباس (۱۳۹۳)، *شرح مبسوط قانون مجازات اسلامی*، ج ۲، ج ۱، تهران: نشر جنگل.
- _____ (۱۳۸۰)، *شرح قانون مجازات اسلامی (بخش حدود)*، ج ۲، ج ۱، تهران: ققنوس.
- ساریخانی، عادل و کرمی گلباغی، داوود (۱۳۸۹)، «تأثیر جهل حکمی بر مسئولیت کیفری از منظر فقه امامیه»، *مجله مطالعات حقوقی*، دوره دوم، ش ۲، ص ۵۷-۸۲.
- سبزواری، سید عبدالعلی (بی‌تا)، *مهذب الاحکام فی بیان حلال و الحرام*، ج ۲۳، قم: دار التفسیر.
- سفناقی، حسین بن علی (۱۴۲۴ق)، *دراسة و تحقیق کتاب الوافی فی اصول الفقه*، ج ۴، قاهره: دارالقاهره.
- شاکری، ابوالحسن و مالدار، محمدحسن (۱۳۹۶)، «جرایم ناشی از مصرف الکل توسط گردشگران خارجی غیرمسلمان در حقوق ایران»، *مجله برنامه ریزی و توسعه گردشگری*، س ۶، ش ۲۳، ص ۱۵۴-۱۳۷.
- شاکری، ابوالحسن و مرادی کندلاتی، اسفندیار (۱۳۸۶)، «بررسی رکن روانی قتل عمد با کار نوعاً کشنده»، *پژوهشنامه حقوق و علوم سیاسی*، ش ۵، ص ۱۴۶-۱۳۵.
- شیخ مفید (۱۴۱۰ق)، *المقنعه*، ج ۲، ج ۲، قم: موسسه نشر اسلامی.
- صالحی مقدم، امیر مهدی و بهرامی نژاد مغوییه، علی (۱۳۹۴)، «بررسی مفاهیم مشابه با تجری در قانون مجازات اسلامی و رابطه تجری با حالت خطرناک»، *فصلنامه فقه و تاریخ تمدن*، ش ۴۴، ص ۷۷-۴۶.
- طباطبایی، سیدعلی (بی‌تا)، *ریاض المسائل*، ج ۱۳، قم: موسسه نشر اسلامی.

- طباطبایی یزدی، محمد کاظم (۱۴۱۹ق)، *العروة الوثقی فیما تعم به البلوی (المحشی)*، ج ۱، قم: دفتر نشر اسلامی.
- طوسی، ابوجعفر محمد بن حسن (۱۴۰۰ق)، *النهاية فی مجرد الفقه و الفتاوی*، ج ۳، بیروت: دار الکتب العربی.
- طوسی، ابوجعفر محمد حسن (۱۳۹۰)، *الاستبصار فیما اختلف من الأخبار*، ج ۴، تهران: نشر دارالکتب الاسلامیه.
- عاملی، محمد بن مکی (۱۴۰۰ق)، *التواعد و الفوائد*، ج ۲، قم: نشر مفید.
- عاملی جبعی، زین الدین بن علی (بی تا)، *مسالك الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام*، ج ۱۴، تهران: مؤسسه معارف الاسلامیه.
- عبدالرحمن، محمود (بی تا)، *معجم المصطلحات و الألفاظ الفقهية*، بیروت: [بی نا].
- عمید، حسن (۱۳۶۳)، *فرهنگ لغت فارسی*، ج ۲، تهران: امیر کبیر.
- غروی اصفهانی، محمد حسین (۱۴۰۹)، *بحوث فی الاصول*، ج ۳، ج ۲، قم: مؤسسه نشر اسلامی.
- فاضل هندی، محمد بن حسن (بی تا)، *كشف اللثام و الايهام عن قواعد الاحکام*، ج ۱۰، قم: مؤسسه نشر اسلامی.
- فاضل موحدی لنکرانی، محمد (۱۳۸۰)، *تفصیل الشریعه - قصاص*، ج ۱، ج ۱، قم: نشر مرکز فقه ائمه الاطهار عليهم السلام.
- گلپایگانی، محمدرضا (۱۴۱۰ق)، *تقریرات حدود و التعزیرات*، مشهد: [بی نا].
- فتحی، حجت الله (۱۳۹۴)، *شرح مبسوط قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲)*: حدود (مواد ۲۴۲ تا ۲۸۸)، زیر نظر آیت الله شاهرودی، ج ۲، قم: مؤسسه دایرة المعارف فقه اسلامی.
- قیاسی، جلال الدین و سلیمی، احسان (۱۳۹۵)، «*رویکرد قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ به کیفر جرم ناتمام*»، مجله آموزه های حقوق کیفری، ش ۱۲، ص ۱۳۶-۱۱۷.

- کاشف الغطاء، حسن (بی تا)، *انوار الفقاهه* (کتاب الشهادات)، ج ۱، نجف: مکتبه کاشف الغطاء العامه.
- کلینی، ابو جعفر محمد بن یعقوب (۱۳۸۸)، *الکافی*، ج ۱، تهران: نشر دارالکتب الاسلامیه.
- گلدوزیان، ایرج (۱۳۹۶)، *محصای قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲*، ج ۷، تهران: مجد.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق)، *بحار الانوار*، ج ۷۶، ج ۲، بیروت: مؤسسه الوفاء.
- محسنی، مرتضی (۱۳۷۶)، *دوره حقوق جزای عمومی*، ج ۳، تهران: انتشارات گنج دانش.
- محقق کرکی (۱۴۱۴ق)، *جامع المقاصد فی شرح القواعد*، ج ۳، ج ۲، قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام لإحياء التراث.
- مصدق، محمد (۱۳۹۵)، *شرح قانون مجازات اسلامی*، ج ۲، ج ۲، تهران: انتشارات جنگل.
- مصطفوی، حسن (۱۴۲۶)، *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- معین، محمد (۱۳۹۱)، *فرهنگ لغت فارسی*، ج ۳ و ۲، ج ۲، تهران: انتشارات امیر کبیر.
- مغنیه، محمد جواد (۱۹۸۰م)، *علم اصول الفقه فی ثوبه الجدید*، بیروت: دارالعلم للملایین.
- موسوی خمینی، روح الله (بی تا)، *تحریر الوسیله*، ج ۲، نجف: [بی نا].
- میر محمد صادقی، حسین (۱۳۹۲)، *جرایم علیه اموال و مالکیت*، ج ۳۸، تهران: نشر میزان.
- نجفی، محمد حسن (۱۹۸۱م)، *جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام*، ج ۳۶، ج ۷، بیروت: دار احیاء التراث العربی.

ب) قوانین، آیین‌نامه‌ها و عهدنامه‌های بین‌المللی

- آیین‌نامه قانون جامع کنترل و مبارزه ملی با دخانیات (مصوب ۱۳۸۶)
- هیئت وزیران با اصلاحات بعدی.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۵۸).
- قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر (مصوب ۱۳۹۴).
- قانون مجازات راجع به حدود و قصاص (مصوب ۱۳۶۱).
- قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۷۰).
- قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲).
- کنوانسیون وین راجع به روابط دیپلماتیک (مصوب ۱۹۶۱ م).

